

בדרך לאמנה חברתית חדשה?

על "ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית: מתחים וסיכויים" מאת פרופ' רות גביון¹

ברק מדינה*

הקדמה

ספרה של פרופ' רות גביון הוא, בראש ובראשונה, קריאה לקיום דיון ציבורי בשורה ארוכה של הסדרים, המגדירים את אופייה של המדינה. הספר נכתב מתוך "רצון לשמר את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית"². המחברת עומדת על כך שהמושג "מדינה יהודית ודמוקרטית" אינו בעל משמעות אוניברסלית, ממנו מתחייבים הסדרים קונקרטיים³. לשיטתה, יש להעדיף דיון בהסדרים הקונקרטיים אותם מוטב לאמץ, כך שישראל אכן תהא ראויה לתיאור שבחברה לעצמה, כ"מדינה יהודית ודמוקרטית". לטעמי, הדיון המובא בספר בעניין זה הוא מרתק ומעורר מחשבה. הוא מחייב את הקורא לבחון מחדש תפישות מושרשות באשר להסדרים יסודיים במדינה.

הספר נכתב אמנם מתוך מחויבות לתת "משמעות להעדפתם הכרוכה של רוב תושבי ישראל כי מדינתם תהיה דמוקרטית, אך תתייחד גם ביהדותה"⁴, אך גם על רקע דאגה עמוקה מניכור גובר כלפי המדינה מצדן של שתי קבוצות המיעוט העיקריות בישראל — המגזר הערבי והמגזר החרדי: "המדינה חסרה את מידת הלכידות הטבעית והמיידיית, המאפשרת קיום יציב של דמוקרטיה משותפת"⁵. הספר הוא לכן קריאה להעשרת הויקה האזרחית המשותפת, החיונית לעצם קיומה של המדינה. עם זאת, אין הוא מסתפק בקריאה להשגת "הסכמה מחודשת בין כל חלקי החברה, על העקרונות המשותפים של חייהם בצוותא במסגרת מדינית אחת"⁶. עיקרו הוא, כאמור, דיון מפורט בעקרונות היסוד הללו, כמתווה אפשרי

* דוקטור למשפטים, מרצה בבית הספר למשפטים, המסלול האקדמי של המכללה למינהל.

1 ר' גביון ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית: מתחים וסיכויים (תשנ"ט).

2 שם, בע' 7.

3 פרופ' גביון מבקרת לכן את שני הצדדים לוויכוח באשר לאיזון הראוי בין "יהודיות" ל"דמוקרטיזם", הגערך באופן כללי ומופשט. ראו, למשל, שם, בע' 82: "החלטות שיפוטיות מחייכות למקרים ספציפיים, והכרעות ספציפיות אינן נובעות באופן מחייב מאיזון נכון בין 'יהודיות' ל'דמוקרטיזם'. מבחינה זו, הוויכוח בין ברק ובין אלון הוא מטעה, שכן הוא מרמז שניתן ללמוד מסקנות שיפוטיות מחייבות מפירושו הביטוי 'מדינה יהודית ודמוקרטית' בחוקי היסוד".

4 שם, בע' 150.

5 שם, בע' 89.

6 שם, בע' 154.

להשגת אותה "הסכמה מחודשת", שתבטא, ברוח משנתו של רולס, את "תפיסת הצדק הפוליטי" במדינת ישראל.⁷

הספר כולל שני חלקים עיקריים. החלק הראשון מוקדש לדיון עקרוני בקיומה של אפשרות מושגית לכך שמדינה תהא, בה בעת, "יהודית" ו"דמוקרטית", ובהצדקות לקיומה של מדינת ישראל ככזו. החלק השני, שהוא בעצם עיקרו של הספר ומשתרע על פני שלושת הפרקים האחרונים, הוא דיון בהשלכות המעשיות הנובעות מן המצב הנתון, לפיו ישראל היא (או, למצער, שואפת להיות) "מדינה יהודית ודמוקרטית". בסקירה זו אפסע בעקבות ארבעת פרקי הספר, תוך שימוש בכותרות המקוריות.

פרק ראשון:

התיישבות מושגית והצדקה עקרונית של מדינה יהודית ודמוקרטית הפרק הראשון של הספר מוקדש לדיון עקרוני, בשאלה האם מדינה יכולה להיות יהודית ודמוקרטית. פרופ' גביון מציעה מענה חיובי לשאלה זו, הן במישור המושגי והן במישור המוסרי, בהינתן הגדרות מסוימות של "יהודיות" ושל "דמוקרטיות" של מדינה.⁸ לשיטתה, ההכרה בזכותו של לאום להגדרה עצמית מחייבת גם הכרה בכך שמימוש הזכות הזו, באמצעות הקמת "מדינת לאום", היא לגיטימית. כדי שהמדינה תיחשב ל"דמוקרטית" די בכך שיתקיים בה התנאי של שלטון בהסכמת הנשלטים. לפיכך, אם הרוב הניכר של האזרחים תומך בקיומה של "מדינת לאום" יהודית, תוך מחויבות עקרונית לדמוקרטיה, השילוב של "יהודיות" ו"דמוקרטיה" הוא אפשרי.⁹

המחברת מדגישה עם זאת, כי ההתיישבות המושגית של השילוב האמור, כמו גם ההצדקה האפשרית שלו, מותנים כמובן שניתן בפועל למושג "מדינה יהודית". לגישתה, "מוכנים חשובים של 'יהודיות' – כגון זה של קיום זיקות חלקיות ומוגבלות לדת היהודית – יכולים להתיישב עם דמוקרטיה. לפיכך, מדינה המקיימת את תנאי היסוד של משטר דמוקרטי, הנגזרים מן העיקרון של שלטון בהסכמת הנשלטים – ובכלל זה, כיבוד הזכות לבחור ולהיבחר, חופש ביטוי

7 ראו: J. Rawls *Political Liberalis* (New-York, 1993) בספרו עומד רולס על ההכרח של הדמוקרטיה הליברלית לחתור אל יציבות פוליטית, המאופיינת בכך שמקור הלגיטימיות של המדינה אינו בכוחה הפיסי לאכוף את הסדרי הממשל שלה על קבוצות הדוחות הסדרים אלה, אלא בתפיסה פוליטית של צדק, המשותפת לכלל הציבור. הנקודה המרכזית אותה מדגיש רולס היא כי קיומם של חילוקי דעות בין האזרחים באשר להשקפת העולם הכוללת – המוסרית, הדתית, החברתית-כלכלית וכדומה – אינו צריך למנוע את האפשרות לזהות הסכמה רחבה באשר ל"תפיסה פוליטית של צדק", המקנה למדינה הדמוקרטית את בסיס הלגיטימיות שלה, ולכן גם את יציבות קיומה: "[One may look at] the public culture itself as the shared fund of implicitly recognized basic ideas and principles": *Ibid*, at p. 8.

8 אגב, מעניין לציין כי בעוד שכותרתו של הספר כעברית מנוסחת בלשון נחרצת – "ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית" – הרי שבתרגום לאנגלית נבחר נוסח ספקני יותר – Can Israel be Both Jewish and Democratic.

9 גביון, לעיל הערה 1, בע' 36.

והתאגדות ומחויבות לשוויון, לפחות מבחינת ההשתתפות הפוליטית – יכולה, עקרונית, להיות מזוהה עם קבוצה אתנית-תרבותית מסוימת, בלא שיהא בכך כדי לשלול את אופייה כמדינה דמוקרטית.¹⁰

חשוב לשים לב כי תוצאה זו מושגת במחיר מתן משמעות מוגבלת ל"יהודיותה" של המדינה. לשיטתה של פרופ' גביון, מדינה יכולה להיות "יהודית ודמוקרטית" אם עמדת הרוב היא כי ראוי שהמדינה אכן תהא "יהודית". כלומר, לפי פירוש זה, ה"יהודיות" של המדינה אינה מוסיפה נדבך משמעותי להגדרתה כ"דמוקרטית". ממילא, מדינה דמוקרטית היא מדינה בה מסור לרוב הכוח לקבוע את אופייה של המדינה. הגדרתה כ"יהודית" מתפרשת לכן כתוצאה של בחירה קונקרטית של אזרחיה, ולא כנתון יסודי, הקודם לבחירה של האזרחים. "יהודיות" של המדינה, בנפרד מהגדרתה כ"דמוקרטית", יכולה להתבטא, למשל, בהכרה בלגיטימיות שבנקיטת צעדים לשם הנצחת הרוב היהודי או בהענקת מעמד ריבוני בישראל גם למי שאינם אזרחי המדינה אך נמנים עם העם היהודי. אולם, נראה שהמחברת מסתייגת מדרכים אלה.¹¹ המעמד השונה הניתן לשני המאפיינים של המדינה מתבטא גם בעמדתה של פרופ' גביון באשר להגבלת הזכות להיבחר: מצד אחד, היא מכירה בלגיטימיות של מניעת ההשתתפות בבחירות מרשימה השוללת את אופייה הדמוקרטי של המדינה: "המסגרת הדמוקרטית עצמה אינה אמורה להיות פתוחה לאותם סוגים של מאבק, של עיון ושל ביקורת, המתרים בתוכה"¹². לעומת זאת, "מדינה השוללת מאזרחיה את הזכות להתארגן ולפעול לחשיכה-מחדש על האופן שבו הם מבקשים להגדיר את מדינתם"¹³, ובכלל זה את הגדרתה כמדינת לאום יהודית, אינה יכולה להיחשב מדינה דמוקרטית, ולפיכך הגבלה שכזו אינה לגיטימית. לפיכך, ההערכה כי "ישראל תוכל להיות מדינה בעלת מאפיינים יהודיים, וגם דמוקרטיה, רק כל עוד הרוב הגדול של אזרחיה ירצה בכך"¹⁴, היא בעלת משמעות נורמטיבית ולא רק מעשית.

פרופ' גביון אמנם אינה מסתפקת בהסתמכות על בחירתו של רוב הציבור בישראל להעניק למדינה צביון "יהודי", ומבקשת להוסיף גם הצדקה מוסרית לכך. הצדקה זו מבוססת על זכותו של העם היהודי להגדרה עצמית: "ליהודים החיים (בארץ-ישראל) יש זכויות לגיטימיות לביטחון אישי, כמו גם לחיים מלאים של

10 לפי גישה מסוימת, תנאי להכרה בשלטון כדמוקרטי הוא גם קיומם של גבולות גיאוגרפיים ברורים, היוצרים "דמוס" (עם) בר זיהוי. לעומת זאת, שלטון בו מסור כוח ההכרעה לקבוצה אתנית, עמה נמנים גם מי שאינם תושבי המדינה, הוא מבחינת "אתנוקרטיה" ולא דמוקרטיה. ראו א' יפתחאל "אתנוקרטיה", גיאוגרפיה ודמוקרטיה: הערות על הפוליטיקה של ייחור הארץ" אלפיים 19 (2000) 78.

11 המחברת מציינת כי "נקיטת צעדים להנצחת הרוב היהודי יוצרת בעיות ממשיות בכל הנוגע לשוויון זכויותיהם של אזרחים לא-יהודים במדינה": גביון, לעיל הערה 1, בע' 26. ראו בעניין זה גם בפרק השלישי, להלן.

12 שם, בע' 89.

13 שם, בע' 91.

14 שם, בע' 92.

השתייכות קהילתית"¹⁵. אולם, פרופ' גביון עצמה מסתייגת מקביעה זו: "הרצון לממש את זכותו של העם היהודי להגדרה עצמית אינו מחייב קיום מדינה יהודית, והוא יכול בהחלט להתיישב עם חיים של קהילה יהודית גדולה ואוטונומית במסגרת יישות רב-לאומית או ניטרלית מבחינה לאומית"¹⁶; "הגדרה עצמית" אינה בהכרח מדינית, וברור כי לא כל קבוצה שיש לה זכות לחיים ציבוריים משמעותיים תוכל לייסד מדינה"¹⁷. לפיכך, בסופו של דבר אין מסופקת הצדקה עצמאית להגדרתה של המדינה כ"מדינת לאום" דווקא. ההצדקה היחידה היא זו הנגזרת מהגדרתה של המדינה כ"דמוקרטית" — בחירתם של רוב האזרחים באפיון זה של המדינה. עמדתה של פרופ' גביון היא לפיכך כי מדינה יכולה להיות "יהודית ודמוקרטית", כלומר מדינה אתנית יכולה להיות דמוקרטית, ובלבד שהיסודות האתניים מוגבלים בהיקפם, כך שיקוימו התנאים הנחוצים לקיום דמוקרטיה. לשיטתה, דמוקרטיה אינה מחויבת לניטרליות תרבותית. במדינה כזו, תחושת הניכור של מי שאינם נמנים עם הקבוצה האתנית עמה מזוהה המדינה היא אמנם בלתי נמנעת, אך בכך אין כדי לשלול את אופייה הדמוקרטי של המדינה.

פרק שני: כמה הסדרים מרכזיים

בפרק השני פונה פרופ' גביון לסקירת האופן בו מוסדרות בישראל סוגיות קונקרטיות, כדי להעריך, האמנם ראויה ישראל לכינוי "מדינה יהודית ודמוקרטית". פרופ' גביון דנה בשני השפעים המרכזיים של החברה בישראל — השסע היהודי-ערבי והשסע הפנים-יהודי. במישור הראשון, היא דנה בהגבלת זכות ההשתתפות בבחירות מרשימות המבקשות לשנות את אופייה היהודי של המדינה; במידת השוויון בהקצאת משאבים ובחלוקת הנטל בין אזרחי המדינה היהודים והערבים; ובמידת האוטונומיה ממנה נהנית מערכת החינוך במגזר הערבי.

במישור השסע הפנים-יהודי מובאת סקירה של המתלוקות בסוגיית "מיהו יהודי" לצורכי שבות ומרשם, גיור, מעמדן של הקהילות היהודיות הלא-אורתודוקסיות, הסדרים בתחום הנישואין והגירושין ועוד. המחכרת עומדת על כך ש"בין הסדרים אלה עובר כחוט השני הוויכוח הגדול על היחסים בין המדינה לבין הזהות היהודית שלה ושל האנשים החיים בה"¹⁸. הזיקה שבין זהות לבין תוצאות ביצועיות המופעלות על ידי המדינה, מחייבת יצירת קני מידה לקביעת זהויות, ועמה הכרעות אידיאולוגיות קשות. נכונותו הגוברת של בית המשפט להכריע בסוגיות של זהות מעצימה את התביעה לקבלת "הכרעה אידיאולוגית מוסמכת"¹⁹, המכבידה על דרך הפשרה שהייתה מקובלת בעבר.

מסקירה זו עולה תמונה בלתי מחמיאה במיוחד. במיוחד מטריד התיאור של

15 שם, בע' 44.

16 שם, בע' 153.

17 שם, בע' 42.

18 שם, בע' 58.

19 שם, בע' 160.

מערכת החינוך: האוטונומיה ממנה נהנים המגזר הערבי והמגזר החרדי מביאה לכך ש"35 אחוז מילדי ישראל אינם מקבלים במערכת החינוך מסר פשוט של השתייכות לקהילה האזרחית וחברות מלאה בה. אם מוסיפים לכך אי־שוויון בולט בהקצאת משאבים וברמת כוח־ההוראה והייעוץ – מתקבלת תמונה שאינה מכשרת טובות לדמוקרטיה יציבה"²⁰. המחברת גם עומדת על כך שהיעדר חובת שירות לאומי – כתחליף לשירות הצבאי – על בני ובנות המגזר הערבי והמגזר החרדי מעיד לא רק על חוסר שוויון בחלוקת הנטל. יש בכך גם כדי להצביע על תחושת הניכור של בני מגורים אלה למדינה²¹. לכך ניתן להוסיף גם את הניכור הפיסי הקיים בין הקהילות השונות. התלמידים במערכות החינוך הממלכתית, החרדית והערבית אינם מקיימים ביניהם שיח כלשהו; כמעט שאין מחקיימת פעילות חינוכית ותרבותית משותפת, החינונית כל כך להיכרות הדדית וליצירת בסיס לתקווה להנמכת חומות האיבה.

פרק שלישי: אתגרים וכיוונים

הפרק השלישי הוא בעצם לכו של הספר. בפרק זה מתווה פרופ' גביון קווים להסדרים אליהם על המדינה לשאוף, כדי לפתור את בעיות היסוד הנובעות מהיעדר לכידות ומחוסר שוויון בזיקה האזרחית, וכדי שאכן תבטא את השילוב "יהודית ודמוקרטית". המחברת עומדת על כך ש"תחושת הריחוק – מרצון מן המדינה היהודית היא יסוד משותף, מטעמים שונים, לערבים ולחרדים"²². במצב הקיים, "המדינה חסרה את מידת הלכידות הטבעית והמיידית, המאפשרת קיום יציב של דמוקרטיה משותפת"²³. אלו הן בעיות מטרידות, שכן "זיקת אזרחות וזיקת השתייכות משמעותית"²⁴ של כלל האזרחים נחוצות הן כדי להצדיק את עצם קיומו של המשטר והן כדי להגביר את סיכוייו ליציבות.

פרופ' גביון מקבלת כנתון את העובדה ש"מדינת ישראל אינה מקלה על האוכלוסיות המתקשות להזדהות עמה, שכן היא מדינה 'אידיאולוגית' מאוד, והדבר בא לידי ביטוי בתכני החינוך הממלכתי, בחגים ובסמלי המדינה והמנונה"²⁵. היא אמנם מכירה בכך שאין זה מצב רצוי: "מדינה שרבע מאזרחיה אינו מזדהה עם דגלה ועם המנונה צריכה לחשוב על דרכים להעשרת הזיקה האזרחית המשותפת"²⁶, אך אינה מוכנה להסיק מכך את המסקנה כי לפיכך יש מקום, כמסגרת "אמנה חברתית" חדשה, להגדיר מחדש יסודות אלה.

פרופ' גביון דנה בשורה ארוכה של הסדרים קונקרטיים. בגדר זאת, מוכא דיון בהיקף הראוי של מניעת השתתפות בבחירות לכנסת. כאמור, המחברת שוללת הטלת הגבלות על רשימות המבקשות לשנות את אופייה של המדינה כמדינה

20 שם, בע' 76.
 21 שם, בע' 14.
 22 שם, בע' 88.
 23 שם, בע' 89.
 24 שם, בע' 86.
 25 שם, בע' 89.
 26 שם, שם.

יהודית. אף שבפועל אכן נמנע בית המשפט העליון, מאז 1965, מלשלול מרשימות מסוג זה את הזכות להשתתף בבחירות, הרי לרוב מכוססת ההכרעה על נימוקים "טכניים", ולא על הכרה מפורשת בזכות לפעול לשינוי אופייה של המדינה.²⁷ כפי שמציינת פרופ' גביון, ספק אם מדינה בה מוחלת גישה זו — אף אם היא מוגבלת לתחום הרטורי — "יכולה להיחשב מדינה דמוקרטית"²⁸. המחברת מצדדת גם ביחס סובלני כלפי רשימות דתיות, שמצען עשוי להתפרש כמחייב מתן ביטוי ל"יהודיותה" של המדינה באופן שאינו מתיישב עם "דמוקרטיה". לשיטתה, אף ש"האיום הפוטנציאלי של הדת על הדמוקרטיה הוא אימננטי, שכן עליונות הציווי הדתי או ההלכתי יכולה בהחלט להניב מתן חירות או הטלת חובה לפעול כנגד ההחלטות המוסמכות של המוסדות הנבחרים"²⁹, יש לדרוש "דבר מה נוסף — כגון שימוש בכוח או לגיטימציה לשימוש כזה בהליכים פוליטיים"³⁰ כדי להצדיק פסילה מהשתתפות בבחירות. החשש הוא כי "בישראל של היום פסילת רשימות דתיות תיצור תחושות של איום והדרה"³¹.

בתחום ההגירה, פרופ' גביון סבורה כי גם אם ניתן להצדיק העדפה מסוימת של יהודים, יש לצמצם באופן ניכר את חוק השבות, תש"י-1950. לשיטתה, "דמוקרטיה, במובן הצר שאימצתי, אמנם אינה מחייבת תשובה מסוימת לשאלות מדיניות ההגירה, אך חברה שבה הרוב משתלט על מנגנוני ההגירה ועושה בהם שימוש לשם הגדלת כוחו היחסי, מעוררת ברגיל תחושות קיפוח והתקוממות בקרב המיעוט"³². היא מציעה הסדר מפורט, לפיו "תהיה מדיניות ברורה ושוויונית של איחוד משפחות, עם העדפה לאנשים בעלי זיקה לשטחים שבתחום ישראל. תהיה העדפה מוסכמת לקליטת פליטים, עם עדיפות לפליטים בעלי זיקה לעם היהודי. תהיה גם היענות, על בסיס מוסכם, לבקשות כניסה לישראל ולהתאזרחות של אנשים בעלי זיקה לעם היהודי"³³.

הצעה זו מבטאת גם קריאה להקטין ככל האפשר את המעורבות של המדינה בקביעת זהויות, המחייבת, כאמור, הכרעות אידיאולוגיות: "המדינה צריכה להתנער מן התפקיד של קביעה מוסמכת בעניינים אידיאולוגיים מפלגים, ולאפשר פיתוחה ושימורה של זהות יהודית בלי לנקוט עמדה ממלכתית ורשמית לטובת פרשנות זו או אחרת של זהות זו"³⁴.

27 פרופ' גביון מפנה (שם, בע' 56) אל ההנמקה שניתנה בע"א 2316/96 איזקסון נ' רשם המפלגות, פ"ד נ(2) 529, שם ניכרת נכונות רבה יותר להכיר בזכותה של רשימה לפעול להפיכת המדינה ל"מדינת כל אזרחיה". עם זאת, בפסק דין שניתן לאחר פיסוס הספר — ע"ב 2600/99 ארליך נ' יושב-ראש ועדת הבחירות המרכזית, פ"ד נג(3) 38 — ניכרת חזרה לגישה הקודמת, המתבטאת בהתייחסות עוינת לרשימה כאמור.

28 גביון, שם, בע' 91.

29 שם, בע' 92.

30 שם, שם.

31 שם, בע' 94.

32 שם, בע' 106.

33 שם, בע' 160.

34 שם, בע' 112.

בספר מובא דיון מרתק גם בסוגיות רבות נוספות, ובהן: המחויבות הנדרשת לשוויון בהקצאת משאבים ובשילוב בני המגזרים השונים בשירות הציבורי; שלילת ההצדקה לכפות שילוב (אינטגרציה) על בני קבוצות שאינן חפצות בכך, מטעמי חופש דת או שאיפה לשימור זהות נבדלת; ההכרח בחיזוק המחויבות הדמוקרטית והאזרחית בישראל באמצעות מערכת החינוך, באמצעות הגבלת היקפה של האוטונומיה ממנה נהנות מערכות החינוך העצמאיות; הימנעות ממאבקים סימליים ועקרוניים באשר לאופי של החיים הציבוריים, תוך העדפת הסדרים של פשרה ונכונות לכבוד הדדי, ועוד.

פרק רביעי:

מדינה יהודית ודמוקרטיה – סיכום ביניים

בפרק האחרון מדגישה פרופ' גביון את ההכרח להשיג "הסכמה מחודשת בין כל חלקי החברה, על העקרונות המשותפים של חייהם בצוותא במסגרת מדינית אחת"³⁵. לשיטתה, יש להימנע מהכרעה במחלוקות בדרך של "שיח של זכויות", המתייב את בית המשפט להכרעות אידאולוגיות. מוטב להן להכרעות אלה להיות מוכרעות במסגרות פוליטיות-ציבוריות, כחלק מ"עסקת חבילה"³⁶, שתשוריינן באמצעות ניסוח של "חוקה אמיתית, שתתבסס על אמנה חברתית של כל הקבוצות החיות בארץ"³⁷.

אף שהמחברת מודעת כמובן לאפשרות שלא תושג הסכמה שכזו, נראה כי היא אופטימית למדי. תקווה זו מבוססת על הערכה פוליטית, כי השגת הסכמה מחודשת על אופייה של המדינה תשרת את האינטרסים של כל הצדדים: "הערכים צריכים להשלים עם העובדה, כי בעתיד הנראה לעין הם יחיו כמיעוט במדינה שתרכותה הציבורית יהודית. אבל, הם יכולים לדרוש – דרישה שעשויה להיענות – כי הרוב יכיר בלאומיותם, בייחודם, במחיר הכבוד ששילמו עקב הקמת המדינה, בזכותם לשותפות בקבלת החלטות ולשותפות הוגנת במשאבי המדינה, ובזיקתם הלאומית והתרבותית לפלסטינים. הרוב, שאינו שומר מצוות אורתודוקסי, צריך להיגמל מן השאיפה ליצירת מנגנון קבלת החלטות רובני בעניין הזהות הקולקטיבית. המיעוט הדתי צריך לזכור כי לא לעולם חוסן: רצוי שהוא יקבע את שותפותו בקבלת החלטות, ואת זכויותיו היסודיות, בלי להסתמך על כך שתמיד יהיה לשון המאזניים"³⁸.

קשה לחלוק על ההערכה בדבר הצורך בהשגת הסכמה רחבה, לאמנה חברתית חדשה. אכן, "רק יצירת זיקה אזרחית משמעותית ומכובדת ללא-יהודים תאפשר המשך קיומה של מדינה, שתשמור על זיקה ייחודית ליהדות ותהיה דמוקרטית

35 שם, בע' 154.

36 שם, בע' 158.

37 שם, בע' 155.

38 שם, בע' 161-162.

וצודקת"³⁹. הדברים היו נכונים בעת שנאמרו לראשונה ב־1996, ובעת שפורסמו בכתב ב־1999. נכונותם שבה ונתאשרה, בצורה כואבת, עם פרוץ המהומות הקשות ביישובי המגזר הערבי בישראל בראש השנה תשס"א, ולהבדיל, בתגובה הציבורית ליוזמתו של ראש הממשלה ברק בדבר "מהפכה אזרחית". מאידך גיסא, נראה כי ניתן להטיל ספקות משמעותיים באשר להערכה כי יש בכלל בסיס סביר להשגת הסכמה שכזו. אני שותף בעניין זה להערכתו של פרופ' יוסי יונה, בדבר חוסר אפשרות מעשית לגבש אמנה חברתית שכזו: "ראשית, הציבור היהודי עצמו חלוק עמוקות בשאלת התכנים המשותפים שתפיסה זו צריכה לכלול. רובו של הציבור היהודי־דתי שואף לכונן מדינת הלכה שמקור סמכותה הוא דתי, ואילו הציבור היהודי הלא־דתי שואף לשמר ולפתח את אופייה היהודי של המדינה כאשר מקור סמכותה הוא חילוני. שנית, תכני המינימום המשותפים לציבור היהודי על קהילותיו השונות אינם מקובלים על אזרחי ישראל הפלסטינים"⁴⁰.

כמו כן, נראה לי כי הכרה בצורך החיוני "לעשות מאמץ מירבי לחיזוק הזיקה האזרחית השוויונית בין כל האזרחים למדינתם"⁴¹ יכולה להוליך לציפייה כי הרוב היהודי יהיה נכון לפשרות עמוקות יותר מאלה שנדרשות ממנו על פי הצעותיה של פרופ' גביון. המחברת מציינת כי בחירתה לעסוק בשילוב בין דמוקרטיה ליהודיות "מבוססת על ניתוח פוליטי המראה כי השילוב אפשרי, ועל המסקנה הנורמטיבית כי הוא ניתן להצדקה, ואולי אף עדיף — בטווח הנראה לעין — על חלופות סבירות"⁴². כאמור, במישור הראשון, איני שותף להערכה כי השגת הסכמה על שילוב זה היא אמנם אפשרית במציאות הישראלית. ביחס למישור השני, ספק בעיני האמנם נשאה פרופ' גביון בנטל להוכיח כי שילוב זה הוא אכן העדיף. היא עצמה שבה ומציינת כי "הרצון לממש את זכותו של העם היהודי להגדרה עצמית מדינית אינו מחייב קיום מדינה יהודית, והוא יכול בהחלט להתיישב עם חיים של קהילה יהודית גדולה ואוטונומית במסגרת יישות רב־לאומית או ניטרלית מבחינה לאומית"⁴³. בסופו של דבר, מסתמכת פרופ' גביון על הצורך לתת "משמעות להעדפתם הכרורה של רוב תושבי ישראל כי מדינתם תהיה דמוקרטית אך תתייחד גם ביהדותה 'פתרון', המסכל את מאווייהם של רוב האוכלוסייה, הוא מרשם בדוק לתוואי של אלימות ומאבק"⁴⁴. בכך יש בעצם חזרה לאותה תפיסה המבוססת על הכרעה רובנית, ממנה מסתייגת המחברת במפורש. נראה לי כי נכונות לפשרה צריכה לבוא לידי ביטוי גם בבחינה יסודית של האפשרות ליצור מסגרת מדינית "רב־תרבותית"⁴⁵.

39 שם, בע' 162.

40 י' יונה "יחסי דת ומדינה — גבולות הדמוקרטיה הליברלית בישראל ומגבלות הליברליזם הפוליטי" עיון מט (תש"ס) 185, 213–214.

41 גביון, לעיל הערה 1, בע' 162.

42 שם, בע' 151.

43 שם, בע' 153.

44 שם, בע' 150.

45 בשנים האחרונות גוברת באופן ניכר התמיכה בחלופה זו. כך, למשל, טען פרופ' יונה כי יש

בכל מקרה, תהא העמדה באשר להסדר הפשרה הראוי אשר תהא, כמו גם באשר לסיכויי קבלתה, יש לקבל את הערכתה של פרופ' גביון כי עצם הפעלתו של תהליך המשא ומתן להשגת אמנה חברתית, בו יבטא הרוב נכונות להימנע מקבלת החלטות תוך שימוש בכוחו, "עשוי לספק תנופה עצומה לכידות האזרחית בישראל"⁴⁶. ספרה של פרופ' גביון הוא בוודאי אבן יסוד של מהלך זה.

להעדיף הקמתה של "דמוקרטיה רב־תרבותית", שהסדרה "מציעים פשרה הוגנת וסבירה": יונה, לעיל הערה 40, בע' 217. לשיטתו, אף אם שינויים אלה "אינם אפשריים באקלים התרבותי־פוליטי הנוכחי", יש לפעול לקידומן, מתוך הערכה כי התמיכה הציבורית תבוא בעקבות השינוי: שם, בע' 218. לסקירה מקיפה של הדין בסוגיית הלגיטימיות שבאופי הלאומי־אתני של מדינת ישראל ראו א' גרוס "דמוקרטיה, אתניות וחוקתיות בישראל: בין 'המדינה היהודית' ו'המדינה הדמוקרטית'", סוציולוגיה ישראלית ב (תש"ס) 647, 647-658. גביון, לעיל הערה 1, בע' 159.
